

Тараненко М.Г.

*к.і.н., доцент кафедри публічного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Тараненко М.М.

*к.ю.н., старший викладач кафедри публічного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті розглядається проблема формування і розвитку перших державних утворень на території України: Киммерії, Таврики, Скіфії, Сарматії, грецьких міст-полісів, Боспорського царства, Гетики, держави гунів.

В статье рассматривается проблема формирования и развития первых государственных образований на территории Украины: Киммерии, Таврики, Скифии, Сарматии, греческих городов-полисов, Боспорского царства, Гетики, государства гуннов.

The article describes the first state formations in Ukraine in the Northern Black Sea their process of formation and development encountered at the end of the first millennium BC - early first millennium AD. The authors analyze the problem of the origin and subsequent development of such countries as Cimmericia, Taurica, Scythia, Sarmatia, the Greek city-colonies (Olbia, Hersonissos, Pantikapaion and other), Bosphorus kingdom, Gothik and Huns states. The people of that states didn't have direct genetic relation to the Ukrainians, but mostly influenced Eastern Slavic tribes, which became the basis of the formation of the Ukrainian nation later and the creation of there own state.

Ключові слова: аристократія, військо, влада, війни, демократія, держава, експансія, кочівники, міста-поліси, монархія, народні збори, республіка, цар.

Постановка проблеми. Одним з найбільш пріоритетних напрямків сучасних історико-правових досліджень вітчизняних вчених є комплексне і всебічне вивчення проблеми виникнення і наступного розвитку української державності. Важливим аспектом цієї проблеми є встановлення витоків державотворчих процесів, що мали місце на території України.

Аналіз наукових досліджень. В цьому контексті зазначимо, що за роки незалежності України з'явилося чимало наукових праць, в яких вчені приділяли певну увагу даному питанню. Серед них варто назвати колективні монографії Я.Малика, Б.Вола, В.Чуприни та С.Грабовського, С.Ставроян, Л.Шкляра, де історія української державності розглядається комплексно – від перших державних утворень до сучасної Української держави. Однак вказані автори не ставили собі за конкретну мету детально проаналізувати найдавніший етап історії державотворення на території України, пов'язаний з появою таких держав, як Киммерія, Таврика, Сарматія, Готське королівство та інші. Цей важливий аспект державотворчих процесів, на жаль, не знайшов належного детального розгляду, і тому висвітлений фрагментарно. Аналогічну позицію в цьому питанні зайняли також й автори підручників і посібників з Історії України та Історії держави і права України (П.Захарченко, А.Чайковський, Ю.Зайцев, Н.Яковенко та ін.). Зазначимо, що окремі аспекти цієї проблеми знайшли також своє відображення й у колективних працях К.Бунатян, В.Мурзіна, О.Симоненка, І.Винокура, С.Трубчанінова, С.Крижицького, В.Зубаря, А.Русяєвої.

Тому, на наш погляд, існує нагальна потреба більш детального і системного аналізу процесу зародження, розвитку й занепаду перших державних утворень на території України, які не були етнічно українськими, але мали певний вплив на процеси українського державотворення, що відбувалися в наступний період – в часи формування державності східних слов'ян. Висвітлення саме цієї наукової проблеми є метою запропонованої авторами статті.

Викладення основного матеріалу. Як переконливо свідчать праці вітчизняних істориків, процеси виникнення, формування і розвитку української державності — явище надзвичайно складне й суперечливе. Вони були закономірним наслідком тривалих пошуків, наполегливих змагань і напруженої боротьби українського народу за свою свободу і незалежність.

Аналіз різноманітних наукових концепцій історичного розвитку України (державницької, народницької, національно-державницької та ін.) переконує, що чітко визначених, конкретних хронологічних меж генезису української державності, які в сучасних умовах вважалися б загально визнаними, у вітчизняній історіографії фактично не існує. Початки Української держави своїм корінням сягають сивої давнини, що вимагає всебічного й глибокого їх вивчення, осмислення та узагальнення. Адже новітні праці з історії державності України засвідчують, що «хронологічні коливання» дослідників при розгляді цієї надзвичайно важливої наукової проблеми залишаються досить відчутними (нерідко різниця у судженнях авторів сягає навіть кількох століть).

Археологічні розкопки, окремі писемні джерела (в першу чергу грецькі) свідчать, що серед народів, які колись населяли українську землю, першими на шлях державотворення в середині I тис. до н. е. вступили кочові племена Північного Причорномор'я — киммерійці, скіфи, сармати та ін. Ось чому з державних утворень саме цих народів, які не мають прямого генетичного відношення до українців, слід починати висвітлення проблеми зародження і розвитку державотворчих процесів на території України.

Киммерія (IX—VII ст. до н. е.), Киммерія займала величезну територію від Дністра до Дону, частину північного Криму, Таманський та Керченський півострови. Столицею Киммерії було місто Киммерік, розташоване в Криму, в районі Керченської протоки.

Киммерійці, як відомо, були першим народом Східної Європи, справжнє ім'я якого, зафіксоване в писемних джерелах, дійшло до нашого часу. Одна з перших згадок про них зустрічається, зокрема, в «Одіссей» Гомера (VIII ст. до н. е.), де автор називає північне узбережжя Чорного моря «землею киммерійців» [20, с. 8]. Значно більше відомостей про киммерійців міститься в працях видатних істориків давнини: Геродота, Страбона, Птолемея, які описували життя киммерійців у наступні часи. Виходячи з їхніх творів, а головне, з археологічних знахідок наших вітчизняних вчених, можна зробити висновок, що головним заняттям киммерійців було кочове скотарство. Чільне місце в ньому посідало конярство, що забезпечувало верховими кінями воїнів та чабанів, давало значну частину продуктів харчування. За це Гомер називає цих кочівників «гіпомологами-млекоїдами», тобто тими, хто доїть кобиллиць [20, с. 8]. Крім того, киммерійці здавна займалися землеробством, були вправними металургами, виготовляли скляний та керамічний посуд, прикрашений кольоровими інкрустаціями. Майже всі знайдені досі знаряддя праці та озброєння киммерійців виготовлені з бронзи. Проте слід зазначити, що поряд із бронзовими зустрічаються й вироби, виготовлені із заліза.

На думку відомої української дослідниці нашої минувшини Н.Полонської-Василенко, «киммерійці були першим народом, який управлявся царями, що вийшли з родової і племінної знаті» [15, с. 55]. Зокрема, в писемних джерелах згадуються імена киммерійських правителів Теушпи, Тугдамме (Лігдаміса), Шандакшатру [10, с. 31]. Про наявність царського прошарку в киммерійському суспільстві свідчать також двоколісні колісничі, які в індоєвропейських народів виступають як атрибут царів і богів. Такі колісничі були знайдені археологами в киммерійських похованнях, що говорить про царський статус померлих [14, с. 33]. Киммерійським царям і знаті належала вся повнота влади в державі яка була рабовласницькою.

На думку М.Брайчевського, у VIII-VII ст. до н. е. киммерійці переживають свій героїчний період і виявляють неабияку військово-політичну активність [2, с. 26]. В числі перших киммерійці створили нову грізну військову силу — кінноту, яка була елітною частиною їхнього війська [14, с. 29]. Численне легке кінне військо, що практично не мало обозу, було надзвичайно рухливим, а велика дальнобійність луків і пробивна сила киммерійських стріл створювала відчутну перевагу над суперником. Тому не випадково киммерійці вважалися грізною силою в державах Стародавнього Сходу. В цьому зв'язку зазначимо, що під час воєн з ними загинули царі Фрігії та Лідії, а ассирійці замість військових конфліктів шукали союзу з Киммерією [14, с. 31]. Починаючи з останньої чверті VIII ст. до н. е. киммерійці постійно турбують північні кордони держави Урарту, згодом проникають до Ассирії і Малої Азії. Під час цих походів в 714 р. до н. е. вони вщент розгромили об'єднані сили царя Урарту Руса I, захопивши в полон її туртана (головнокомандуючого) [14, с. 32]. У постійних війнах киммерійці захоплювали багато полонених, яких згодом перетворювали на рабів.

В середині VII ст. до н. е. киммерійці під проводом царя Лігдаміса заволоділи Лідійським царством, захопили його столицю Сарди і навіть вдерлися на заселене греками малоазійське узбережжя Егейського моря. Однак в 40-х роках VII ст. до н. е. вони зазнали відчутного удару від скіфів. Після цієї поразки киммерійці осідають поблизу міста Синоп, а в наступні часи зовсім зникають з історичної арени [4, с. 54].

До якого ж етносу належали киммерійці? Зазначимо, що це питання й сьогодні залишається дискусійним. До кого тільки не відносили цей народ різні дослідники — до кельтів, таврів, неврів, скіфів — землеробів, скіфів — орачів, амазонок, тохарів, італійських кимврів. У наш час найбільшого поширення набула висловлена ще в XIX ст. точка зору, згідно з якою киммерійці відносяться до східної гілки фракійських племен. Не менш популярною є гіпотеза про

етнічну спорідненість кіммерійців зі скіфами. Деякі вчені вважають їх іранцями. Їй нарешті з'явилася компромісна теорія, згідно з якою кіммерійці були вихідцями зі Сходу, які на Балканському півострові та в Малій Азії увійшли в тісну взаємодію з фракійцями. Внаслідок цього утворилася синкретична культура, яка органічно поєднувала іранські і фракійські елементи [18, с. 11]. Можна сподіватись, що подальші дослідження вчених дадуть змогу точніше відповісти на це питання.

Таврика. Майже одночасно з Кіммерією на півдні Криму існувала держава таврів – Таврика (IX – I ст. до н. е.).

Перші писемні відомості про таврів містяться у праці «Історія» давньогрецького історика Геродота, котрий зазначав, що таври проживають на півдні Кримського півострова у гірській та передгірській місцевості, що пролягає вздовж Понту (Чорне море) від Керкінітиди (Євпаторія) до Херсонеса Скалистого (Керченський півострів) [5, с. 204]. Окрім Геродота про таврів розповідають й інші античні автори: Страбон, Пліній Старший, Диодор Сицилійський. Зокрема, «батько географії» Страбон через кілька століть після Геродота наніс на мапу практично ті ж самі володіння таврів. При цьому, він вказав основну базу таврських піратів – Симболон – бухту Символів (Балаклавська бухта біля м. Севастополя). Тут таври, за словами Страбона, влаштували розбійницький притон і грабували мореплавців, котрі знаходили у бухті притулок від морських штормів і ворогів [20, с. 8]. У цьому зв'язку римський історик Тацит зазначає, що коли в 49 році н.е. кілька римських військових кораблів, що поверталися з Боспору, штормом викинуло на беріг таврів, котрі оточили і повбивали усіх римлян [23, с. 13]. Окрім піратства таври займалися землеробством, скотарством, а на узбережжі Чорного моря – рибальством і торгівлею з грецькими колоністами. Вони опанували металургію заліза та бронзи, гончарство, ткацтво тощо. Для захисту від ворогів невеликі гірські поселення таврів були оточені оборонними спорудами.

Таврика, так само як і Кіммерія, була рабовласницькою державою. Влада у ній належала царям, котрі вийшли з родової аристократії. За словами Геродота, першим легендарним царем таврів був Тоаса. Зазначимо, що до кінця VI століття до н.е., царі Таврики були незалежними. Тому вони відмовились брати участь у війні скіфів проти перського царя Дарія I. Після перемоги над персами скіфи захопили північну частину Кримського півострова, а згодом підкорили таврів. Потрапивши в залежність від Скіфії, таври змушені були вступити в союз із нею в боротьбі проти грецького міста-полісу Херсонес та Боспорського царства. Однак союзники в II ст. до н.е. були розгромлені царем Понту Мітридатом VI Євпатором [6, с. 839-840]. В I ст. до н.е. таври вже в союзі з ним воюють проти Риму. Ця війна закінчилась перемогою римлян та їх завоюванням і підкоренням Таврики. В III – IV ст. н.е. Таврика була завойована готами і гунами, а в середні віки таври були винищені, або частково асимільовані татарами [23, с. 13].

Скіфія. Як уже згадувалося вище, в VII ст. до н. е. з глибини Азії в Північне Причорномор'я вторгнулися численні племена скіфів, які завоювали величезну територію між Доном, Дунаєм і Дніпром, приєднавши до своїх володінь ще й значну частину Криму.

Найдавніші згадки про скіфів (або, як вони себе називали – сколотів) датовані VII ст. до н.е., містяться в ассірійських клинописах [11, с. 13]. У цей період скіфи утворили могутній племінний союз. Відомості про основні племена, які входили до нього, подає грецький історик Геродот, який в V ст. до н. е. побував у м. Ольвія і навів отримані свідчення про скіфів у своїй «Історії». За його словами, Скіфію заселяли кочові і осілі племена. Наймогутнішим і найчисленнішим племенем серед них були царські скіфи, які вважали інших скіфів своїми рабами [5, с. 203-204]. Вони жили на лівому березі нижньої течії Дніпра, аж до Азовського моря і нижнього Дону, а також в степовому Криму. На правому березі нижнього Дніпра мешкали скіфи – кочівники, між Інгулом і Дніпром разом з кочівниками жили скіфи – землероби. У басейні Південного Бугу поблизу грецького міста Ольвія знаходилися еліно – скіфи. Нарешті, на північ від царських скіфів (у степовій смузі України) розташовувалися скіфи – хлібороби (орачі) [5, с.35-36].

І хоч до скіфського племінного союзу входили не тільки власне скіфи, а й інші племена, які відрізнялися від скіфів своїм походженням і мовою, античні автори називали його «Скіфією», або «Великою Скіфією» [4, с. 61-62].

У VII – VI ст. до н. е. в скіфському суспільстві починають проявлятися ознаки розкладу родового ладу. З середовища вільних общинників виокремлюється родоплемінна знать (родові старійшини, племінні вожді та ін.). Помітнішою, на думку археологів, стає майнова диференціація. З'являються у скіфів і раби, добути під час численних воєн. Але їх частка у Скіфії була мізерною. Досягнутій скіфами сходинці розвитку відповідала й організація управління у формі військової демократії. Найважливіші питання розглядалися на народних зборах. Значним впливом користувалися ради старійшин, і, перш за все, союзна рада. Але, безперечно, головну роль у керівництві союзом відігравали військові вожді — «царі», які очолювали скіфське військо під час походів.

Як наслідок, на рубежі VI—IV ст. до н. е. у Скіфії, на думку скіфологів, відбувається поступове становлення класового суспільства та формування рабовласницької держави. За словами І. Винокура та С. Трубочанинова, держава скіфів виступає, насамперед, як військова організація, що відповідала умовам розвитку кочового господарства V-IV ст. до н.е. На чолі держави стояв один або кілька царів, влада яких була необмеженою. Цар був військовим начальником та верховним суддею, котрий мав право винесення смертного вироку. Влада царя вважалася божественною за своїм походженням [5, с. 66].

Скіфське царство складалося з округів (номів), якими керували номархи. Апарат державного управління складався, зазвичай, з найближчих родичів царя та представників аристократії. На рівні місцевого управління ще панували пережитки родоплемінної організації. Старійшини та вожді племен традиційно очолювали місцеві органи влади [7, с. 8].

Зазначимо, що у скіфському суспільстві за часів Геродота існував і демократичний орган – військові збори, які приймали рішення від імені усіх скіфів. На зборах розглядалися найбільш важливі питання суспільного життя, затверджувалася кандидатура царя та його можливих наступників. З наступним розвитком скіфської держави, її зміцненням значення зборів поступово втрачається. В цей час Атей без рішення народних зборів одноосібно вирішував питання престолонаслідування.

На початку V ст. до н.е. у Скіфії до влади приходять правляча династія, започаткована царем Арготом. Наступні скіфські царі значно зміцнили свою державу. В середині IV ст. до н.е. за царя Атея вона перетворюється на централізовану [4, с. 66]. Йому вдалося об'єднати під своєю владою майже всю країну – від Азовського моря до Дунаю, перетворивши Скіфію на могутнє царство, центр якого знаходився в м. Амадока на Дніпрі (Кам'янське городище поблизу Нікополя, нині затоплене Каховським водосховищем) [21, с. 501].

За часів Атея Скіфія проводить активну експансію на Дунаї та Балканах, підкорює ряд грецьких міст-полісів у Західному Причорномор'ї. В союзі із македонським царем Філіппом II – батьком Олександра Македонського, Атей розгромив Фракію. Проте, у 339 р. до н.е. під час війни з македонцями Атей загинув, а Скіфія зазнала поразки. У 331 р. до н.е. скіфи розгромили військо полководця Олександра Македонського Зопіріона. Однак це була остання їхня перемога.

Після загибелі Атея Скіфське царство значно зменшилося і втратило свою колишню могутність. У III ст. до н.е. Велика Скіфія розпадається під тиском сарматів зі сходу, гетів і кельтів із заходу. Скіфи в межах кількох політичних об'єднань продовжують проживати вздовж Нижнього Дніпра, у Західному і Центральному Криму, Нижньому Подунав'ї. Колишня Велика Скіфія з цього часу отримує назву Мала Скіфія із столицею в місті Неаполь Скіфський (неподалік від сучасного Сімферополя).

Мала Скіфія проіснувала до III ст. н.е. аж доки не була підкорена Боспорськими царями. Тоді ж зазнала руйнування її столиця - Неаполь-Скіфський. 16 кам'яних скіфських фортець у пониззі Дніпра припинили своє існування внаслідок ударів готів і гунів у IV ст. н.е [22, с. 20].

Даючи оцінку скіфському царству, вчені вважають, що це була кочова імперія на зразок східної деспотії із сильними рабовласницькими тенденціями [12, с. 19].

Сарматія. У III ст. до н. е. під тиском войовничих кочових племен сарматів Велика Скіфія поступово втрачає свої провідні позиції і розпадається на окремі державні об'єднання. Сармати панували в Причорномор'ї протягом наступних 600 років. Їхня мова, як і скіфська, на думку вчених, належала до північно-східної групи іранських мов, побут і звичаї обох народів були також дуже близькими.

Назва «сармати», або «савромати» походить від іранського слова «саоромант» і означає «підперезаний мечем». На думку О. Бойка, це не самоназва народу, а термін, введений античними авторами [1, с.27].

Перші згадки про окремі сарматські племена знаходимо в працях Страбона. Він, зокрема, називає язигів, роксоланів, сіраків, аорсів, а завойовані ними землі — Сарматією. Згодом у працях інших авторів з'являються повідомлення про ще одне сарматське угруповання — аланів. Уже в II—I ст- до н. е. племена сарматів розселилися на величезних просторах від Дону до Дніпра. На території сучасної України спочатку жили роксолани, дещо пізніше — аорси й алани. Внаслідок значної спорідненості сарматів зі скіфами вони фактично уживаються в одній спільній державі Сарматії (III ст. до н. е. — III ст. н. е.), головним політичним центром якої було м. Танаїс, розташоване у гирлі Дону [16, с. 26]. Як і Скіфія, Сарматія була державою рабовласницькою. Очолювали її царі (в давніх джерелах згадуються Медосак, Тасій, Фарзой, Інісмей та ін.), які мали необмежену владу. Вони спиралися на верхівку племен. Все управління Сарматією спрямовувалося на створення і утримання сильної армії.

Сарматські царі вели постійні завойовницькі війни і тримали в покорі сусідні племена (в т. ч. деякі племена зарубинецької культури Середнього Подніпров'я, яка вважається найдавнішою

слов'янською культурою). На думку Н. Яковенко, справжнім нововведенням сарматів, що з часів Великого переселення народів увійшло у звичай інших кочових етносів, став їх спосіб ведення кінного бою. Саме вони винайшли важкоозброєну кінноту [22, с. 20]. Удар сарматської кінноти (катафрактаріїв), озброєної довгими списами та мечами, що атакувала супротивника зімкнутим клином, за свідченням Тацита, не могло витримати жодне військо [14, с.15]. Обкладання даниною поневолених народів, контролювання та посередництво в торгівлі, постійні здирства у вигляді так званих «дарунків», відкриті воєнні пограбування — головні засоби зовнішньої діяльності царів Сарматії. Війну і грабіжництво вони вважали не тільки звичайною, а й почесною, престижною справою.

Цікаво, що античні автори, характеризуючи сарматів, говорили про них, як про керований жінками народ. В цьому зв'язку вони згадують сарматських цариць – Томирис, Амагу та ін. Зокрема, легендарна цариця Амага, в той час як її чоловік цар Медосак, поринувши у пияцтво, тимчасово відійшов від державних справ, була змушена організувати оборону країни від нападів ворогів і допомагати сусіднім племенам, з якими сармати мали дружні стосунки. Є згадки про те, як Амага на чолі загону зі 120 кращих воїнів-вершників, подолавши велику відстань, надала допомогу жителям Херсонесу в боротьбі проти скіфів [3, с. 227]. Загалом, сарматські жінки відізнялися войовничим характером, їздили верхи на конях, володіли зброєю, нарівні з чоловіками ходили в походи, не вступали у шлюб доки не вб'ють першого ворога. Своєю поведінкою і способом життя вони нагадували міфічних амазонок. За легендою, переказаною Геродотом, сармати походили саме від союзу амазонок зі скіфами [1, с. 28].

Як уже згадувалося вище, майже 600 років сармати наводили жах на античний світ, але в III ст. н. е. їхньому володарюванню в українських степах настав кінець. Історія повторилася: спершу нищівного удару їм завдали готи, а в другій половині IV ст. н. е. справу завершили племена гунів, названі середньовічними хроністами «карою божою».

Грецькі міста-держави. Перше поселення грецьких колоністів на території України Борисфеніда з'явилося ще в VII ст. до н. е. на невеликому острові Березань, поблизу гирла Дніпро-Бузького лиману під назвою Борисфеніда [12, с. 63]. Згодом були засновані Ольвія, Феодосія, Пантікапей, Херсонес, Тіра та інші міста. Розквіт грецьких міст-держав припадає на V—IV ст. до н. е., після чого починається їх поступовий занепад. Державний лад грецьких міст Причорномор'я ґрунтувався на тих же засадах, що й політичний устрій античних держав-полісів Греції. За формою правління це були рабовласницькі демократичні або аристократичні республіки. Причому, якщо в V—II ст. до н. е. тут переважав демократичний елемент і вирішальну роль у політичному житті відігравав демос, то, починаючи з I ст. до н. е., основні важелі управління фактично опиняються в руках невеликої групи аристократичних сімей. Влада зосереджується в руках нової рабовласницької аристократії, демократична республіка змінюється аристократичною.

Вищим органом державної влади у грецьких містах-колоніях була еклесія – народні збори («демос», «народ»), в яких брали участь тільки повноправні громадяни, яким виповнилося 25 років. Раби, чужоземці, жінки позбавлялися можливості брати участь в управлінні. Водночас зазначимо, що іноземцям за великі заслуги перед містом могли надати такі права. Народні збори, наділені законодавчими функціями, приймали декрети і постанови, вирішували всі найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики. До компетенції народних зборів входили також вибори посадових осіб і контроль за їхньою діяльністю. Окрім цього, збори надавали громадянство, торгові привілеї іноземцям, вшановували почесних громадян міста.

Значну роль в управлінні грецькими містами-полісами відігравала також Рада міста (буле), яка щорічно обиралася народними зборами і була постійно діючим виконавчим органом влади. Раду міста очолював голова, обирався секретар. Вона готувала проекти рішень народних зборів, підбирала кандидатів на виборні посади, контролювала діяльність обраних посадових осіб.

Третьою важливою ланкою управління грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я були виборні колегії – магістратури, або окремі посадові особи — магістрати, обрані народними зборами на 1 рік. Вони, як правило, опікувалися фінансами, роботою судових установ, військовими справами. Найбільш впливовою серед міських магістратур була колегія архонтів, яка керувала іншими колегіями, наглядала за фінансами, контролювала грошову емісію, відповідала за дипломатичні відносини і в разі потреби могла скликати надзвичайні народні збори.

Фінансовими справами, крім колегії архонтів, в Ольвії займалися ще дві колегії – Семи та Дев'яти – і Верховний розпорядник фінансів. Колегія Семи слідувала за надходженням податків, мита, штрафів, добровільних пожертвувань, орендних платежів. У її розпорядженні була храмова скарбниця. До обов'язків цієї колегії входило виділення коштів на утримання державного апарату, влаштування громадських свят, нагородження громадян, відправлення

посольств тощо. Колегія Дев'яти відала державними цінностями, карбуванням монет, надходженням доходів від жертвоприношень, завідувала священною казною [12, с. 130].

Окрім зазначених вище, в грецьких містах-колоніях функціонували колегії стратегів (воєначальників), агораномів (наглядачів за порядком на ринках), астиномів (поліцейські функції, контроль за комунальним господарством тощо). На відміну від інших міст-полісів в Херсонесі окреме місце в системі державної влади займала посада «царя» (басилевса), ім'ям якого називали календарний рік. «Цар», зазвичай, головував на святах, займався жрецькими функціями, був представником держави в релігійних справах [12, с. 197]. Пізніше посада «царя» була скасована.

В грецьких містах-колоніях існували також і суди. Вони мали кілька відділів, кожен з яких розглядав певне коло питань. В судочинстві брали участь судді, обвинувачені, свідки. Судовий процес мав змагальний характер – позивачі й обвинувачені самі себе захищали, наводили докази, виставляли свідків. Кожна зі сторін після розгляду справи пропонувала справедливу, на її думку, міру покарання. Вирок суду був остаточним, оскільки в містах-полісах не існувало системи апеляції [9, с. 24].

Боспорське царство. Близько 480 р. до н. е. завдяки об'єднанню кількох грецьких міст-колоній у районі сучасної Керченської протоки утворилося Боспорське царство, яке відіграло важливу роль в історичній долі народів Східної Європи. За першого царя Археанакса на Боспорі формується правляча династія Археанактидів [4, с. 97]. За часів її правління до складу Боспорського царства увійшли великі міста-держави (Пантікапей, Фанагорія, Гермонасса), невеликі міські центри (Мірмекій, Тірітака, Кіммерік та ін.), які зберегли значну долю самостійності, а окремі з них навіть внутрішній демократичний устрій. Окрім того, до складу Боспорського царства потрапили землі, заселені численними місцевими племенами (синди, торети, псеси та ін.), які не мали своєї державності. Столицею Боспорської держави стало місто Пантікапей (нинішня Керч), яке займало вигідне положення як в економічному, так і у воєнному відношеннях [18, с. 14].

У 438 р. до н.е. владу в Боспорському царстві захопила династія Спартокидів, яка правила до 115 р. до н.е. На період правління цієї династії припадає розквіт Боспорського царства, що відбувався в IV-III ст. до н.е. Саме в цей час Боспор робить спробу поширити свою владу і вплив на все узбережжя Чорного моря. Серед представників династії Спартокидів особливо вирізнявся цар Левкон (перша половина IV ст. до н.е.), котрий приєднав до Боспору Феодосію та зумів розгромити десант гераклеїців. На думку очевидців, Левкон був невпевнений у боездатності своїх військ і тому розташував позад них підрозділ скіфів, наказавши їм без жалю вбивати всіх втікаючих з поля бою воїнів. Левкону було надано звання афінського громадянина в подяку за права, які були надані афінцям на Боспорі. Формально Левкон вважався лише архонтом Пантікапея і союзних з ним міст, але коли територія підлеглих його владі володіння поширилася на Тамань, Прикубання та Приазов'я, він отримав титул «Архонта Боспору та Феодосії, царя синдів, таретів і дандаріїв» [4, с. 97-98].

В 115 р. до н.е. останній представник династії Спартокидів – Перісад V добровільно передав владу над Боспором цареві Понту Мітрідату VI Євпатору. На думку дослідників, до такого кроку його призвело різке загострення відносин Боспору із сусідніми племенами, а також гострий конфлікт, що виник між місцевими рабами та рабовласниками [4, с. 98]. Зазначимо, в 107 р. до н.е. ця боротьба досягла свого апогею у вигляді повстання рабів під проводом Савмака, що було жорстоко придушене Мірідатом VI Євпатором, який на той час захопив владу в Боспорському царстві.

На початку I ст. до н. е. Мітрідат об'єднав під своєю владою більшість держав Північного Причорномор'я. Але після його трагічної загибелі Боспор опинився під владою римлян. Згодом був захоплений готами. Завершального удару Боспорському царству завдали гуни. З VI ст. н. е. Боспор увійшов до складу Візантії і припинив своє існування. Говорячи про державний устрій Боспорської держави, варто зазначити, що він не лишався незмінним. Спочатку це був союз грецьких полісів, кожен з яких залишався до певної міри самостійним у внутрішніх справах. Державою правили архонти Пантікапею і Боспору, які передавали свою владу в спадщину. Поступово влада архонтів перетворюється на царську. Таким чином, Боспорська держава відходить від демократичних традицій і трансформується в монархію.

У перших століттях нашої ери цар Боспору стає необмеженим главою держави, розпоряджається всіма матеріальними та людськими ресурсами царства. В цей час помітно посилюється тенденція до централізації влади, що супроводжується формуванням складної державно-бюрократичної структури із царською адміністрацією на чолі.

Вища законодавча, виконавча і судова влада належала царю. Цар був верховним власником і розпорядником земель, призначав на посаду державних службовців, керував судовими органами, командував військом й навіть виконував жрецькі функції.

Виконавчу владу здійснювали придворні чиновники: міністр палацу, особистий секретар царя, начальник фінансів, охоронець царської скарбниці, керуючий справами релігійних культів, спальник та ін. Відносини із місцевими племенами та сусідніми державами здійснювалися спеціальним штатом, який очолював перекладач [9, с. 28].

У місцевому управлінні спочатку зберігалось полісне самоврядування у вигляді народних зборів, рад, виборних посад. Але з часом демократичні традиції поступово зникли. Певна автономія залишалась у місцевих племен, що визнавали владу боспорського царя. У них були власні правителі (царки, або вожді), зберігався племінний устрій, сталий спосіб життя, звичаї. Але вони змушені були сплачувати данину царям Боспору.

Потрапивши у васальну залежність від Римської імперії, правителі Боспору стали носити офіційний титул «друга кесаря» (друга римського імператора) і «друга римлян». Вступаючи на престол, боспорський цар обов'язково здобував затвердження від римського імператора й отримував регалії своєї влади — курульне крісло, скипетр та ін.

На початку III ст. н. е., після завоювання скіфських володінь у Криму, правителі Боспору стали називати себе ще й царями тавро-скіфів.

Гетика. В III ст. н. е. в Північне Причорномор'я і на сусідні з ним території з півночі вторгнулися войовничі германські племена готів. До вторгнення готи жили на острові Скандза (південь сучасної Швеції). Згодом, вони оселились у гирлі р. Вісла, звідки близько 155 р. н.е. почали свою експансію в південному та південно-східному напрямках [4, с.89]. На своєму шляху вони силою витіснили сарматів за р. Дон, захопили грецькі міста-держави Ольвію і Тіру, підкорили своїй владі населення Криму. На захопленій готами території виникає нове велике державне об'єднання — Готське королівство, або Гетика (Рейхготланд). Столицею держави готів було м. Данпарстад («Дніпрове місто»), яке знаходилося поблизу одного з порогів Дніпра (неподалік від нинішнього с. Башмачка Запорізької області) [4, с.116].

Закріпившись у Північному Причорномор'ї, готи почали здійснювати свою військову експансію на Балкани і Малу Азію. На початку III ст. готи з'явилися на римському кордоні, започаткувавши період довгих і кровопролитних «скіфських воєн». Вони зуміли очолити коаліцію з різних племен і могли виставити близько 30 тисяч воїнів. В 268 р. м. Тіра згадується як база готського флоту, який спустошував Північне Причорномор'я [4, с. 90].

Найбільшої могутності політичне об'єднання готів досягло в середині IV ст. н. е. за правління короля Германаріха (332—375 рр.). Як зазначає готський історик Йордан у своїй праці «Про походження та діяння готів» (551 р.), саме цьому володареві вдалося підкорити, а згодом приєднати до Гетики деякі сусідні племена — естів, мері, мордві і навіть венетів [18, с. 16]. Тому населення готської держави за своєю складом було досить строкатим і неоднорідним. На думку відомого українського історика М. Брайчевського, крім безпосередньо готів, воно становило складний конгломерат різних за походженням та етнічною належністю племінних груп, серед яких одне з провідних місць поряд із готами належало нащадкам скіфів. Завдяки цьому етноніми «скіф» і «гот» в античних джерелах виступають як синоніми. Таким чином, зазначає М. Брайчевський, готське королівство можна вважати спадкоємцем Скіфського царства, але ототожнювати ці державні утворення було б неправомірно, оскільки вони мали зовсім різну соціальну природу — рабовласницьку в одному випадку і феодальну — в іншому [2, с. 37].

Під кінець правління Германаріха почалася невдала для готів війна з племенами антів. Після смерті готського короля воєнну суперечку з антами продовжив його спадкоємець Вінитарій. У першій битві з антами він зазнав поразки. Але у 375 р. Вінитарій під час переговорів підступно вбив антського князя Божа з синами та 70 старійшинами [8, с. 115]. У відповідь на ці дії, у 376 р. готи були розгромлені племенами гунів, які під проводом Баламбера підтримали антів у їх боротьбі проти готської держави [8, с. 115]. Після цієї нищівної поразки Гетика як держава швидко занепадала. Більша частина її населення перейшла в наддунайські землі, менша — залишилася на території Кримського півострова.

На думку І. Крип'якевича, готи, підтримуючи контакти з антами, значною мірою впливали на слов'ян, особливо у військових справах. Про це, зокрема, свідчать такі військові терміни, як меч, шолом, князь, запозичені слов'янами з готської мови [13, с. 28].

Держава гунів. Держава гунів, яку вчені цілком справедливо називали першою «імперією» кочовиків-скотарів, була одним із наймогутніших державних утворень в історії людства. Питання про етнічну приналежність гунів залишається дискусійним. Переважна

більшість вчених вважає гунів вихідцями із Центральної Азії, нащадками племен хунну, що мешкали на території сучасної Монголії. Зокрема, відомий дослідник історії кочівників Л. Гумільов вважає, що близько 155-158 рр. частина хунну перейшла через степи і пустелі та зайняла територію між Волгою і Уралом [4, с. 115]. За словами римського історика Марцелліна, гунни у своїй дикості перевищували всяку міру. Постійно кочуючи, вони з коліски привчалися переносити холод, голод і спрагу. Гунни ніби приросли до своїх коней. День і ніч вони проводили на коні. Навіть під час нарад вони сиділи верхи на конях. В бою гунни безжалісно нищили усе, що траплялося у них на шляху, чинячи при цьому страшні вбивства [20, с.17-18].

Після перемоги над готами гунни невдовзі захопили величезні території від Дону до Дунаю. Вони зруйнували грецькі колонії в Північному Причорномор'ї. Безупинно просуваючись на захід, кочовики підкорили племена готів, аланів, слов'ян. За правління Аттіли (середина V ст.) держава гунів контролювала величезні простори від Рейну до Волги. І тільки після поразки в Каталаунській битві (451 р.) від об'єднаного війська, очолюваного римським полководцем Аецієм та готським королем Теодоріхом [2, с. 38], гунни нарешті були зупинені. Каталаунська поразка підірвала могутність гунської імперії. У 453 р. помер Аттіла, і, як це часто траплялося із сильними, але не міцними військово-політичними угрупованнями кочовиків, держава гунів почала швидко занепадати. Вже наступного року гунам завдали поразки в Подунав'ї племена гепідів. У 469 р. візантійське військо вщент розбило гунів, які переправлялися через Дунай на територію Візантійської імперії [4, с. 117]. «Між спадкоємцями Аттіли спалахнула суперечка за владу.., — писав Йордан, — і поки вони, нерозумні, всі разом прагнули володарювання, всі ж разом і втратили владу» [18, с. 17]. Врешті-решт, гунів спіткала доля тих, кого вони століття тому примусили зійти з історичної арени — аланів і готів. Підкорені новими володарями степів, гунни поступово «розчинилися» серед них.

Після загибелі держави гунів на території Північного Причорномор'я вже не залишилося інших, більш-менш стабільних державних утворень.

Висновок. Таким чином, рабовласницькі держави Кіммерія, Таврика, Скіфія, Сарматія, грецькі міста-держави, Боспорське царство, а також феодална Гетика були першими державними утвореннями, що виникли на території України. Звичайно, вони не були українськими, але значною мірою вплинули на процеси зародження, формування і розвитку майбутньої Української держави.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с.
2. Брайчевський М. Конспект історії України. – К.: Видавництво поліграфічний центр «Знання». – 1993. – 208 с.
3. Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи». – 1998. – 335 с.
4. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К.: «Глобус». – 1996. – 224 с.
5. Геродот. Історія в дев'яти книгах / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. – К.: Наукова думка. – 1993. – 576 с.
6. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид.: доопр і доповн. – К.: «Генеза» - 2001. – 1136 с.
7. Захарченко П. П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
8. Йордан О. Происхождении и деяния готов. – М.: Изд-во вост. лит., 1960. – 436 с.
9. Історія держави і права України: Підручник / А.С. Чайковський (кер. Авт. кол.) В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін. За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
10. Історія України / Керівник авт. кол. Ю Зайцев. – Львів: Світ. – 1996. – 488 с.
11. Історія України / В. Ф Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін. / Під ред. В.А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 416 с.
12. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи». – 1998. – 351 с.
13. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Видавництво «Світ». – 1992. – 557 с.
14. Махортих С.В. Озброєння кіммерійців / Воєнна історія, 2003. № 1, с. 28-34
15. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т., т. 1 До середини XVII століття. – К.: Либідь. – 1992. – 640 с.
16. Субтельний О. Україна: Історія / К.: Либідь. – 1992. – 512 с.
17. Червінський В.І., Обушний М.І. Історія України: Джерельний опис. – К.: КВІЦ.- 2012.- 832 с.

18. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К.: Либідь. – 1999. – 480 с.
19. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд. А.С. Чайковський (кер.) О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін.) – К.: Юрінком-Інтер. – 2003. – 656 с.
20. Хрестоматія з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця 50-х р.р. XIX ст.: Посіб. для учителів / Упоряд: О.А. Бевзо та ін. – К.: Рад.шк., 1959. – 747 с.
21. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (від. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл». – т.5. (П-С) – 2003. – 736 с.
22. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. : [Навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]. – К.: Генеза. – 1997. – 312 с.
23. Яровой Е. Свиные горы / Загадки истории: 2016, № 39 – с. 12-13.